

Nasilje med vrstniki v zvezi s šolo – obseg pojava¹

Bojan Dekleva*

Prispevek najprej razčlenjuje izhodišča za razumevanje in pojasnjevanje nasilja, predvsem mladinskega. V nadaljevanju predstavlja definicije pojava, ki ga anglosaksonska literatura poimenuje "bullying", v slovenščini pa ga avtor prevaja kot "vrstniško nasilje". Empirični del prispevka ugotavlja pogostost nasilja med vrstniki na osnovnih šolah v Sloveniji. Rezultati ankete kažejo, da je vrstniškega nasilja pri nas toliko kot v nekaterih drugih evropskih državah. Na koncu članek poudarja pomen šole kot socialnega sistema za nastanek vrstniškega nasilja.

Ključne besede: nasilje med vrstniki, šola, pojavi

UDK: 371.5 + 316.624

Uvod - o razumevanju nasilja

Nasilju med vrstniki - pri čemer ponavadi mislimo na otroke in mladostnike - velikokrat pripisujemo posebno (moralno) težo in pomen. Pripisovanje te posebne teže morda izhaja iz naše idealizirane podobe (nedolžnega) otroštva in mladostništva, ali pa iz bolj strokovnega izhodišča, po katerem se pojavi, ki se polno razvijejo v odraslosti, praviloma začnejo kazati že v obdobju mladostništva. Verjamemo tudi, da je lažje vplivati na ljudi vzgojno (ali celo terapevtsko) v obdobju otroštva in mladostništva kot pa kasneje. Predvsem v devetdesetih letih smo v presojanje življenjskih pogojev in vedenja mladine vključili še pojme iz okvira ideologije človekovih in otrokovih pravic.

Zaradi specifičnega sovpadanja vseh zgoraj naštetih, in še drugih, tudi bolj aktualno političnih dejavnikov, kakor tudi zaradi dejanskega spreminjanja pogojev življenja v Sloveniji, smo v zadnjih nekaj letih "ponovno odkrili problem mladine"². Ta

¹ Prispevek je dopolnjen povzetek petega poglavja (Dekleva, 1996) knjige *Otrokove pravice, šolska pravila in nasilje v šoli* (Šelih, 1996). To poglavje z naslovom "Nasilje med vrstniki v šoli in v zvezi s šolo", kakor tudi cela knjiga, prinašajo za tisk prirejene rezultate raziskave "Varovanje otrokovih pravic - disciplinsko kaznovanje in preprečevanje nasilja v vrtcu in šolah", ki jo je Inštitut za kriminologijo izvajal v letih 1994 in 1995.

* Bojan Dekleva, dr. psih., izr. prof., Inštitut za kriminologijo, Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana in Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana.

² Ponovno, kajti javna, strokovna in politična pozornost se ciklično usmerja na mladino in mladinsko nasilje. Ob koncu 60. let smo se ukvarjali s huligani, v začetku 80. s punkerji.

se je konceptualiziral kot problem mladinskega nasilja, deloma kot uličnega nasilja, ki lahko prizadene vsakogar, deloma pa kot problem nasilja v šolah, na poti v in iz šole, ter v dijaških domovih. To nasilje naj bi ogrožalo predvsem vrstnike, deloma pa tudi pedagoško in drugo šolsko osebje.

V času povečane pozornosti pojavom nasilja lahko prihaja do njegovega dramatiziranja ali celo demoniziranja. Dramatiziranje pomeni, da se opazovanemu nasilju pripisuje usodna vloga, da se pretirava v oceni njegovega obsega, se ga razume poenostavljeno in shematsko ter se mu pripisuje (preveč) dolgoročne posledice. Demoniziranje pa pomeni, da se nasilje pojmuje kot povsem drugačno od tistega, ki smo ga poznali prej, ter da njegovim nosilcem pripisujemo naravo "demonškega", torej nerazumljivega, nečloveškega in povsem tujega. Posebna različica "demoniziranja" je tudi, če nasilje "patologiziramo", torej mu pripisujemo vlogo znamenja ali posledice take ali drugačne bolezni (telesne ali duševne) tudi tam, kjer je znamenje ali posledica človekovega "zdravega" reševanja lastnih stisk.

V nasprotju z dramatiziranjem nasilja je pogled, ki vidi nasilje kot normalen družbeni pojav, in to vsaj v treh pomenih. Prvič, vsaka družba uporablja nasilje za doseganje svojih (najširših) ciljev; v ta namen monopolizira uporabo nasilja oziroma postavi in varuje norme, ki ločijo nedovoljeno (monopolizirano) od dovoljenega nasilja. V navadi je, da uporabimo izraz "nasilje" le za tiste oblike vedenja, kjer posameznik na nelegalen način uporablja monopolizirana sredstva, medtem ko ta izraz uporabljamo manj pogosto za označevanje državne rabe nasilja ali rabe "dovoljenega" nasilja s strani posameznikov. Drugič, ljudje potrebujemo za vsakdanje življenje in t.i. pozitivno

Uveljavljanje mnoge vedenjske vzorce in psihične značilnosti, ki se bistveno ne razlikujejo ali pa se sploh ne razlikujejo od tistih vedenj in lastnosti, ki so potrebni za izvajanje nedovoljenega nasilja. Tretjič, nasilnost oz. agresivnost je ena od najbolj značilnih (normalnih) vedenjskih reakcij na frustracijo. Nasilje je torej verjetno zelo povezano z družbeno porazdelitvijo frustracij. Frustracije pa se pojavljajo le deloma naključno, v precejšnji meri so porazdeljene tudi sistematično glede na značilnosti družbene strukture. Z ozirom na vse to lahko postavimo tezo, da je nasilnost vsaj deloma "normalen" (v smislu "pričakovan") odziv na družbeno posredovane frustracije.

Upoštevajoč vse tri vidike "normalnosti" nasilja lahko postavimo tezo, da je nasilje praviloma "razumljivo" oziroma ga je mogoče pojasniti. Drugače rečeno, nasilje govori svoj jezik, nekaj sporoča, ima velikokrat svojega naslovnik³. Glede na prej omenjene vidike normalnosti lahko nasilje nekaj sporoča o svojem širšem družbenem kontekstu (o razmejitvah nasilnosti in o pristojnostih za njegovo izvajanje), ali o neposrednih okoliščinah in predhodnih dogajanjih nasilnega vedenja, ali pa o posameznikovih (z)možnostih zadovoljevanja lastnih potreb in želja. Znani kriminolog, Stanley Cohen, je svojo analizo mladinskega vandalizma zaključil z naslednjo mislijo: "Kdor trdi, da je mladinski vandalizem nesmiselen in nerazumljiv, s tem samo kaže, da noče razumeti jezika vandalizma oz., da noče sprejeti sporočila, ki ga vandalizem vsebuje."

Vendar pa je sporočila nasilja včasih težko razbrati. Pri tem nas lahko ovira že prej omenjena nepripravljenost uvideti, kako različni vidiki "normalnega" življenja, ki jih sicer nimamo za slabe, lahko vplivajo na "slabo", nasilno vedenje posameznikov. Druga težava je, da lahko postane nasilno vedenje privajeno, utečeno oz. utirjeno, kar pomeni, da postanejo zveze med vzroki (in sporočili, ki se nanje nanašajo) ter nasilnim vedenjem (posledicami) zelo nejasne oz. oddaljene. Tretja težava se veže na dejstvo, da je v določenih družbeno strukturnih okoliščinah nasilje lahko zelo koristno pri doseganju posameznikovih ciljev. Tu gre za instrumentalno nasilje, ki sporoča pravzaprav le to, kakšni so posameznikovi cilji in pa

³ Najbolj očitna so sporočila nasilja, ki je usmerjeno na človeka, ki je izvor neke frustracije. Pogosta so kazniva dejanja mladostnikov, ki vlomijo v prostore "svoje" stare osnovne šole. Včasih so tam storjena vandalska dejanja (oz. dejanja, ki formalno pomenijo poškodovanje tuje stvari) prav izrazito zgovorna, in včasih izražajo hkrati z nekakšno pozitivno navezanostjo še težnjo po maščevalnem povračilu.

to, da v konkretnih družbenih okoliščinah nasilje verjetno pomaga dosegati te cilje. Naše zgražanje nad nasiljem v takih okoliščinah lahko pomeni obliko dvojne morale: nasilje sprejemamo kot instrumentalno sredstvo, vendar le, če ga uporabljajo določene skupine ljudi, ne pa neke druge skupine.

Izhajajoč iz teh razmeroma abstraktnih načel razumevanja nasilja lahko poskusimo obravnavati tudi nasilje otrok in mladine. Pri tem pa lahko upoštevamo tudi tezo, da je nasilje otrok velikokrat odraz nasilja odraslih, pa bodisi da je to nasilje odraslih neposredno ali posredno, izražano ali prikričevano, individualno ali sistemsko (strukturno).

"Bullying" - nasilje med vrstniki v šoli

Nasilje med mladimi je - kot poseben pojav - razmeroma nova tema v svetovni strokovni in znanstveni literaturi. Dela o tej temi objavljajo šele zadnjih 15 ali največ 20 let in to predvsem v nekaterih državah. Leta 1982 je bil v okviru Sveta Evrope organiziran poseben posvet na temo "Kulturni in izobraževalni pristopi k problemom nasilja"⁴. V priporočilih tega posveta so omenili potrebo po tem, da bi spodbujali načine konstruktivnega, nenasilnega reševanja notranjih problemov šol brez uporabe nasilnega kaznovanja. Leta 1985 je Odbor ministrov priporočil, naj se v šolah uvaja poučevanje spretnosti, ki so povezane z razumevanjem in upoštevanjem človekovih pravic. Leta 1987 je bila v okviru Sveta Evrope organizirana evropska konferenca o vrstniškem zlorabljanju, leta 1989 pa je Svet Evrope izdal posebno študijo o nasilju in reševanju konfliktov v šolah⁵. V Evropi so se s tem pojavom doslej največ ukvarjali v Skandinaviji in v Angliji. Imena najbolj znanih raziskovalcev na tem področju so Pikas, Olweus, Roland, Elliott in Besag.

Proučevanje vrstniškega nasilja se je v večini omenjenih dežel (in še na Japonskem) začelo po dogodkih, ki so (kot škandali) močno odjeknili v javnosti. Praviloma je šlo za samomore otrok, ki so jih njihovi vrstniki dalj časa trpinčili in ki niso videli drugega izhoda kot samomor. Primeri so bili škandalozni zato, ker je v vseh takih primerih trpinčenje trajalo dalj časa in so njegova znamenja dejansko videle (ali bi ga lahko videle) potencialno pomembne osebe v šolskem okolju. To dejstvo je bilo pomembno zato, ker je bilo mogoče na njegovi osnovi pokazati na načine, na katere je šola oz. šolski sistem sam prispeval k trpinčenju - če ne drugače, tako, da na opažena znamenja ni reagiral. Ti primeri so prispevali k javnemu

⁴ Walker, 1992.

⁵ Prav tam.

ozaveščanju problema, spodbudili njegovo intenzivnejše raziskovalno proučevanje, ali pa - kakor v nekaterih skandinavskih državah, najočitneje na Norveškem - prispevali k razvoju obsežnih javnih gibanj proti vrstniškemu (šolskemu) nasilju⁶.

Na prvi pogled je presenetljiva ugotovitev, da gre pri vrstniškem nasilju za razmeroma nov pojav, oziroma za - točneje povedano - pojav, ki se ga zavedamo šele razmeroma malo časa. V tem pogledu je pojav podoben pojavom otroškega (spolnega) zlorabljanja, za katere tudi ugotavljamo, da se "dogajajo" že od nekdaj, vendar smo se jih šele pred kratkim začeli zavedati in jih odkrivati. Če ta podobnost drži, potem ta dva pojava nista nova, temveč je nova naša občutljivost zanju. Podlaga za našo novo občutljivost so novo zavedanje o otrokovih potrebah in razvoju, o človekovih in otrokovih pravicah ter o odgovornosti odraslih za njihovo uresničevanje. Gre torej za spreminjanje pogleda na otroke, na odnose med njimi in razmerja med odraslimi in otroki. Ker so te spremembe novejšega datuma, nastaja tudi vtis, da gre pri medvrstniškem nasilju za nove pojave.

Za kakšne pojave gre? Pogosto uporabljen pojem je nasilje, pri čemer mislijo večinoma na osebno nasilje, drugi pa obravnavajo problem tudi v neosebnih kontekstih, kot na primer pri obravnavanju (šolskega) vandalizma. Izhajanje iz pojma nasilja je velikokrat blizu pravno-formalnemu pogledom, ki jih zanimajo kazensko pravne opredelitve vedenj in uporabljajo izraze kot so kazniva dejanja, storilci, oškodovanci, kazenska odgovornost, kaznovanje, itd.

Drugi obravnavajo pojav kot problem discipline⁷. Tu so izpostavljeni vzgojno-administrativni in upravljalški vidiki v zvezi s šolo. Pogost je pogled na nasilje kot na eno izmed možnih oblik reševanja konfliktov, ki torej določajo širše pojmovno polje, znotraj katerega je treba iskati razumevanja nasilja.

Bližji sociologiji in komunikacijskim vedam je pogled na nasilje kot na neustrezen način reševanje konfliktov. Tako izhodišče pomeni velikokrat moralno bolj nevtralnno opredeljevanje problema, iskanje načinov razreševanja nezaželenih posledic soočanja bolj ali manj nezdružljivih ali združljivih interesov posameznikov ali skupin.

Nekateri obravnavajo problem s pozitivnega stališča, pogosto s poudarjanjem potrebe po razvijanju socialno pozitivnih vrednot, modelov ali spretnosti. Taki pristopi govorijo o strpnosti, empatiji, sodelovanju ali celo prijateljstvu⁸.

Za obravnavanje določenih oblik nasilja med

mladino je najbolj značilen in pogosto uporabljen izraz v angleški literaturi - "bullying". Izraza v večini jezikov neposredno ni mogoče prevesti; povsod si izmišljajo približne prevode ali uporabljajo opisne opredelitve. Izraz se mogoče nanaša na "draženje bika" ali "bikovsko" (morda "mačistično") vedenje, njegova slovarska opredelitev pa pravi, da izraz pomeni "uporabo moči ali nasilja, da prestrašiš ali poškoduješ druge ljudi"⁹, pri čemer uporaba te besede izraža neodobravanje tega vedenja.

V prosti (nestrokovni) uporabi se izraz uporablja starostno neomejeno. Nanaša se torej lahko na nasilneže vseh starosti. V strokovni literaturi pa se izraz uporablja skoraj izključno v zvezi z mladino oziroma celo s šolajočo se mladino. Implicira torej določene načine "obravnavanja" mladine, načine, v katerih so odrasli odgovorni (ali naj bi bili odgovorni) za delovanje, ki lahko vključuje vzgojne, tretmanske (terapevtske), izobraževalne, usposabljalne, pa tudi varnostne in v najširšem smislu politične diskurze. Gre torej za bolj zapleteno in odprto polje razumevanja in obravnavanja pojava nasilja, s katerim se močno prepleta razumevanje otroštva in mladine, kot to velja za "odrasle" nasilnike, ki jih obravnavata predvsem kazensko-represivni in patološko-terapevtski diskurz.

Pred izrazom "bullying" so v skandinavski raziskovalni in javno-publicistični tradiciji uporabljali izraz "mobbing". Prvi je ta uzraz uporabil švedski zdravnik Hainemann, ki je eden od pionirjev raziskovanja tega pojava. Izraz "mobbing" si je izposodil iz etologije, pomenil pa naj bi "razmeroma nekontrolirano skupinsko nasilje, ki je usmerjeno proti posamezniku, ki moti običajne skupinske dejavnosti"¹⁰. V skandinavski literaturi se še danes občasno pojavlja razlikovanje med "mobbing-om", ki pomeni skupinsko nasilje, ter "bullying-om", ki pomeni individualno nasilje.

Različni avtorji opredeljujejo izraz "bullying" precej podobno. Poglejmo si nekaj definicij.

- Olweus pravi, da gre za ta pojav, "kadar eden ali več učencev (oz. vrstnikov) dalj časa ali večkrat izvajajo negativne akcije proti drugemu učencu"¹¹;
- Roland govori o "dolgotrajni in sistematični uporabi nasilja, duševnega ali telesnega, ki ga izvaja posameznik ali skupina, proti osebi, ki se v svojem trenutnem položaju ne more braniti"¹².
- Besagova¹³ pravi, da so za pojav značilne štiri lastnosti in sicer gre lahko za:

⁹ Collins Cobuild English language dictionary, 1993.

¹⁰ Po Roland, 1988.

¹¹ Olweus, 1993.

¹² Roland, 1988.

¹³ Besag, 1989.

⁶ Glej Lane, 1989.

⁷ Jones in Jones, 1992.

⁸ Glej Roffey in drugi, 1994.

1. besedno, telesno ali psihološko nasilje;
 2. oblike socialno sprejemljivega vedenja, kot na primer v socialnih kontekstih, ki razvijajo zelo tekmovalen odnos do šolskega, športnega ali socialnega uspeha, pri čemer to povzroča nekaterim neprijetnosti in občutke manjvrednosti;
 3. nujno ponavljajoča se dejanja, ki povzročajo dolgotrajnejše neprijetnosti (trpljenje) in strah (pred bodočimi napadi); ter
 4. prevlado močnega nad šibkim v različnih kontekstih.
- Sharp in Smith¹⁴ opredeljujeta "bullying" kot "obliko agresivnega vedenja, ki je običajno namensko in povzroča boleče posledice. To vedenje je pogosto trajno in včasih poteka več tednov, mesecev ali celo let. Zanj je značilno, da se mu žrtev ne more ubraniti. V izhodišču večine tega vedenja je želja po ustrahovanju in dominiranju, vedneje pa pomeni zlorabo moči".
 - Svetovna zdravstvena organizacija¹⁵ vključuje v svojo opredelitev "preganjanja/škodljive diskriminacije naslednje neugodne psihosocialne dejavnike, ki ogrožajo otrokov razvoj:
 1. pretepanje ali fizično ponižanje;
 2. prepoved otroku, da se vključi v delo ali zabavo, v kakršno bi se želel vključiti;
 3. siljenje otroka v različne oblike vedenja, ki pomenijo javno ponižanje, ter
 4. kakršnokoli obliko hujšega negativnega označevanja ali ponižanja."
 - Maines in Robinson¹⁶ uporabljata izraz takrat, "kadar se posameznik ali skupina - zaradi svojih potreb po vznemirjenju, doseganju statusa, pridobivanju materialnih dobrin ali uresničevanju posebnih težaj skupine - obnaša na tak način, da ne spoštuje ali onemogoča uresničevanje potreb in/ali pravic drugih oseb, ki jih tako vedenje prizadeva".

Opredeletve vsebujejo poleg skupnih elementov tudi nekaj različnih. Razlikujejo se po tem, v kolikšni meri poudarjajo samo odnos med "storilcem" in "žrtvijo" ali pa tudi okoliščine, v katerih dejanje poteka. Taka okoliščina je lahko tudi institucionalna in sama prispeva k ustrahovanju, oz. ga omogoča ali celo spodbuja. Druga (implicitna) razlika je v tem, ali definicije jemljejo merila nasilnega vedenja kot sama po sebi dana in nespremenljiva, ali pa poudarjajo, da gre za "kulturno-občutljivo" uporabo kriterijev, torej za vsebino pojma, ki je časovno in prostorsko-

družbeno relativna. Definicije, ki omenjajo človekove ali otrokove pravice, so v tem smislu širše in bolj kompleksne in omogočajo analizo tudi normativnega konteksta vedenja. (V Angliji je bilo npr. še ne tako davno v šoli dovoljeno telesno kaznovanje; takrat je bilo gotovo nasilje med odraslimi in vrstniki ali med vrstniki opredeljeno vsebinsko drugače kot v deželah /npr. skandinavskih/, ki tradicionalno obsojajo telesno kaznovanje).

V več opredelitvah je impliciran učinek nasilja kot njegovo merilo. Te opredelitve govorijo o tem, da se žrtev ne more braniti oz. da nasilje povzroča strah. Neko vedenje torej ni "bullying", če se žrtev lahko (učinkovito) brani, če mu/ji vedenje ne povzroča neprijetnosti ali če ga/jo tega vedenja ni strah. To merilo povzroči, da je vrstniško nasilje nemogoče popolnoma precizno vsebinsko opredeliti (tudi če izhajamo iz enotnega razumevanja vsebine otrokovih ali človekovih pravic). Besagova zato pravi, da sicer poskušamo "bullying" trdno opredeliti, vendar pa se njegovo bistvo kaže bolj v stališču (naravnosti) izvajalca "bullyinga" kot pa v posledicah, ki jih utrpí žrtev¹⁷.

Poudarjanje učinka "nasilja" oz. socialno dogovorjenih in časovno/prostorsko relativnih človekovih pravic kot merila nasilja omogoča tudi, da ločujemo socialno nesprejemljivo nasilje od številnih oblik "igrivega nasilja", ki je v svoji neposredni¹⁸ obliki tako značilno za otroke in mlajše mladostnike in se dogaja med razmeroma enako močnimi "nasprotniki" (ali raje - igralnimi partnerji).

Še ena skupna značilnost definicij je ta, da ne omejujejo "bullyinga" na neposredno, telesno nasilje. Za razliko od takega, širšega pogleda, laični pogled in javni mediji opozarjajo predvsem na prav izrazite, ekscesne oblike nasilja, praviloma fizičnega. Taki pogledi in njihovo medijsko opisovanje povzročajo močan odziv javnosti in velikokrat tudi prepričanje, da bi bilo mogoče pojav zaježiti z kazenskimi (oz. kaznovalnim) obravnavanjem storilcev. Prej navedene opredelitve pa, obratno, pravijo, da ima nasilje lahko tudi verbalno, psihično in socialno obliko. Tu gre lahko za - na prvi pogled - manj ogrožujoče in bolj mile oblike nasilja, ki pa je zato lahko manj vidno, a sistematično, dolgotrajno, celovito in pri tem prav tako ne pušča možnosti obrambe. Ker je na videz bolj milo, imajo njegovi izvajalci (pa tudi opazovalci) ob njem manj moralnih pomislekov in ga lahko izvajajo bolj masovno in dolgotrajno. Zato tako nasilje velikokrat povzroča težje posledice pri žrtvah, težje

¹⁷ Besag, 1989.

¹⁸ Seveda pa nasilje (v smislu uporabe "argumentov moči") v svojih bolj posrednih oblikah pomeni temeljni sestavni del vsake družbene dinamike.

¹⁴ Sharp in Smith, 1994.

¹⁵ Citirano po Mikuš Kos, 1994.

¹⁶ Maines in Robinson, 1991.

pa ga je tudi prepoznati in se nanj učinkovito odzvati. Posebno to velja za oblike socialnega nasilja (izoliranja, zaničevanja, izločevanja, še zlasti na narodnostni ali rasni podlagi), ki velikokrat uživa tudi odkrito ali skrito podporo širšega socialnega okolja ali celo šolskega osebja¹⁹.

Pomembno spoznanje v zvezi z "bullying-om" in drugimi sorodnimi pojmi je, da nasilja praviloma ni mogoče opredeliti samo z objektivnimi opisi kot (navrnega) pojava, ki bi obstajal zunaj družbe. Izraz nasilje je praviloma družbeno-moralno nasičen pojem, ki predpostavlja ločevanje med dovoljenim in nedovoljenim "nasiljem", ter med tistimi, ki ga lahko izvajajo, in tistimi, ki ga ne smejo. Gre skratka za pojem, ki implicira določene (družbeno varovane) dogovore o tem, kaj se sme in kaj se ne sme, ter ki označuje tista vedenja, ki te dogovorjene norme kršijo. Piscu tega prispevka se zdi, da je tako - recimo mu bolj pragmatično in manj moralistično - izhodišče v obravnavi nezaželjenih pojavov "nasilja" lahko bolj konstruktivno in uspešno.

Pojem "bullying" smo - spričo njegove kompleksnosti ter uveljavljenosti v anglosaksonskem in skandinavskem prostoru - poskušali prevajati tudi v slovenščino s posebnim (tehničnim) izrazom. Podobni slovenski (formalni in neformalni) izrazi bi lahko bili (vrstniško) ustrahovanje, trpinčenje, nasilje, zafrkavanje, zlorabljanje, grožnje, maltretiranje, šikaniranje, mučenje. Vsak od teh izrazov implicira nekaj preveč ali nekaj premalo. Med ustrezno širokimi izrazi pa bi lahko bili ogrožanje, trpinčenje, preganjanje²⁰ ali ustrahovanje. Po dolgotrajnih razpravah se nam je (sodelavcem raziskovalne skupine) vendarle zazdel najustreznejši izraz "ustrahovanje", ki sicer najmanj govori o vedenju, zato pa največ o bistveni posledici "bullyinga". V nadaljevanju tega prispevka uporabljam "ustrahovanje" kot najustreznejši²¹ prevod izraza "bullying"²².

¹⁹ Pri večini prej omenjenih medijskih "škandalov" v zvezi s samomori ustrahovanih učencev je šlo predvsem za socialno in psihično nasilje.

²⁰ Glej Mikuš Kos, 1995.

²¹ Po začetku oz. zaključku te raziskovalne naloge sta v slovenščini izšli še dve deli na temo "bullyinga" (Olweus, 1995 in Pušnik, 1996). Prevajalka prvega dela in avtorica drugega sta izbrali za slovenski prevod "bullying-a" izraz "trpinčenje".

²² Kljub tej odločitvi v tekstu še vedno kdaj uporabim tudi izraz nasilje kot prevod besede "bullying". Iz "ustrahovanja" sta izpeljana še "ustrahovalec" in "ustrahovani", ki pa ju včasih imenujem tudi storilec ali izvajalec (nasilja) in žrtev. Vse te izraze praviloma uporabljam v moški obliki, in s tem tehnično mislim na ženske in moške, podobno kot velja za izraza učitelj in pedagog.

Obseg ustrahovanja

Ker je ustrahovanje relativen pojav (odvisen je od socialnih okoliščin, razumevanja otrokovih pravic, itd), ga je težko nedvoumno meriti oziroma odgovoriti na vprašanje o njegovem obsegu. Zato doslej o njem nimamo zanesljivih podatkov (pravzaprav pa do lanskega leta v Sloveniji tudi približnih ne). Najbolj izrazita in predvsem odkrita dejanja vrstniškega nasilja dokumentirajo kazenske statistike (policije, tožilstva, sodišč). Takih dejanj smo našli doslej v teh statistikah razmeroma malo, pri čemer policija sama opozarja, da njihove statistike obsegajo le manjši del takih dejanj (ker druga niso odkrita). O manj nasilnih dejanjih oz. o bolj posrednih oblikah nasilja (ki pa so lahko dolgotrajnejše, masovnejše in tudi škodljivejše) pa policija (in druge kazenske ustanove) ne zbira(jo) podatkov.

Drugi način zbiranja podatkov poteka preko kliničnega dela s storilci ali žrtvami ustrahovanja. Klinično delo lahko pomeni oskrbo telesnih poškodb (žrtev), pogosteje pa psiho-socialno in socialno-pedagoško delo z žrtvami ali storilci, najpogosteje v okviru družinskih svetovalnic, ustanov socialnega skrbstva ali vzgojnih zavodov, kjer take pojave odkrivajo ali pa v zvezi z njimi obravnavajo otroke in družine. Ta izvor podatkov nudi bolj poglobljen vpogled v osebnostno, družinsko in socialno dinamiko, ki spremlja ustrahovanje, seveda pa omogoča le zelo posredno sklepanje o obsegu pojava. Dodatna težava je, da se klinično obravnavajo običajno bolj resni primeri in pa tiste osebe, pri katerih predvidevajo, da gre za resnejše in opaznejše "motnje" ali patološke vzorce. Na podlagi kliničnih podatkov torej zlahka precenjujemo resnost tipičnih primerov oziroma precenjujemo stopnjo "patologije".

Tretji način zbiranja podatkov je anketiranje učencev o tem, ali so bili, in kolikokrat so bili ustrahovani, doživeli nasilje, itd. Morda najbolj znan tak vprašalnik je razvil norveški raziskovalec Dan Olweus, ki je tudi ena največjih avtoritet na tem področju.

Olweus (1993) ugotavlja, da je na Norveškem približno 7% učencev (iz 2. do 9. razreda osnovnih šol), ki so na anketo odgovorili, da vsaj "kdaj pa kdaj" ustrahujejo druge, medtem ko je učencev, ki pravijo, da so vsaj "kdaj pa kdaj" ustrahovani ali so žrtve vrstniškega nasilja okrog 9%. Na podlagi še drugih metod ter raziskav drugih avtorjev Olweus ugotavlja, da je delež storilcev in žrtev običajno med 5% in 10%.

Besagova ob povzemanju rezultatov 16 študij ugotavlja, da je bilo med učenci ustrahovalcev in ustrahovanih od 1% do 58%, med temi je večji delež le občasno in bolj milo ustrahovanih, in manjši delež

tistih, ki ustrahujejo ali so ustrahovani pogosto in hudo.

Maines in Robinson v svojem pregledu študij ugotavljata, da različni avtorji navajajo, da je med 5% do 30% otrok (različne starosti), ki imajo izkušnje z ustrahovanjem - bodisi v eni bodisi v drugi vlogi. Elliottova ugotavlja, da je bilo 68% otrok v nekem določenem času ustrahovanih, medtem ko je 38% otrok poročalo, da so bili ustrahovani več kot enkrat in da so doživeli posebno neprijeten tovrstni dogodek²³.

Stephenson in Smith²⁴ navajata, da sta leta 1982 v Clevelandu z anketo učiteljev 26 osnovnih šol ugotovila, da je v skupino aktualnih ustrahovalcev ali žrtev uvrščenih 23% vseh otrok. Pri tem v treh šolah niso zasledili ustrahovanja, medtem ko so v eni šoli v obe skupini uvrstili nad 50% otrok.

Smith in Thompson v prikazu petih študij iz štirih dežel (Norveška, Anglija, Irska, Škotska) navajata, da so ugotovili med otroki v starostnem obdobju 7-12 let od 1.7% do 8.4% ustrahovalcev (ki so ustrahovali druge vsaj "od časa do časa"), v starostnem obdobju 13-16 let pa od 3% do 17.7% ustrahovalcev. Žrtev ustrahovanja pa je bilo med otroki, ob istih merilih, v starostnem obdobju 7-12 let od 3% do 20.1%, v starostnem obdobju 13-16 let pa od 3% do 17.7%.

Trije avtorji²⁵ navajajo rezultate prve študije v Španiji, ko so anketirali učence 10 šol v Madridu. Podatki kažejo, da je med 7% in 19% učencev osnovnih šol (6-13 let) doživelo v tekočem šolskem letu različne oblike ustrahovanja, da jih 17.2% priznava, da so ustrahovali druge, ter da jih 14.5% trdi, da se bojijo drugih učencev.

Podatki se seveda razlikujejo glede na zastavljena vprašanja, starost anketiranih, pogostost in resnost/milost ustrahovanja, definicije ustrahovanja, itd. Večina avtorjev pa bi se strinjala s trditvijo, da najdemo okrog 10% otrok, ki so trajneje ustrahovali druge ali nastopali v vlogi žrtve, ter da je za okrog 5% šolskih otrok ustrahovanje resen problem (bodisi v vlogi aktivnega ali pasivnega člana), ki bi zahteval tudi resno ukrepanje.

Posamezne raziskave se ukvarjajo z vprašanjem, kako je z ustrahovanjem pri dekletih in fantih ter koliko je to odvisno od starosti njegovih izvajalcev in žrtev. Po Olweusovih podatkih je za storilce značilno, da jih je med fanti več kot med dekleti, ter da jih med fanti ostaja z naraščajočo starostjo približno enako, medtem ko število deklet-storilk s starostjo upada. Za žrtve pa je značilno, da jih je med fanti le malo več kot med dekleti, ter da njihovo število pri

obeh spolih s starostjo upada. Drugi avtorji ugotavljajo podobno, pri tem pa opozarjajo, da nam je o dekliskem ustrahovanju manj znanega kot o fantovskem, ker so značilne dekliske oblike ustrahovanja bolj prikrite in bolj posredne (socialne). Posredne oblike ustrahovanja pa so - glede na svoje socialne okoliščine - še mnogo bolj različne in je njihova merila mnogo težje enotno opredeliti.

Tudi drugi pisci ugotavljajo, da pri ustrahovanju niso pomembne samo absolutne starostne stopnje, temveč bolj starostna sestava učencev v določenih šolah in šolskih sistemih. Ustrahovani so npr. najbolj pogosto najmlajši učenci v določenih vrstah šol ali pa na primer učenci, ki so ravnokar menjali šolo, ne glede na to, koliko so stari. Pri vseh podatkih o pogostosti in razpodeljenosti ustrahovanja gre le za povprečne statistične ugotovitve, ki puščajo marsikaj odprto. Prav možno je na primer, da najdemo med starejšimi fanti manj žrtev, vendar pa so nekateri izmed njih izpostavljeni dosti hujšemu nasilju ali ustrahovanju.

Namen, vzorec in metodologija empiričnega dela raziskave

Temeljni namen empiričnega dela naloge je bil - pridobiti z uporabo anketne metode (na nereprezentativnem vzorcu šol) - temeljne podatke o obsegu in nekaterih značilnostih (starostnih in spolnih strukturah) vrstniškega ustrahovanja v osnovnih šolah pri nas.

Dodatni nameni (o uresničitvi katerih pa v tem članku ne poročamo) so bili:

- pilotsko preizkusiti vprašalnik vrstniškega ustrahovanja;
- preveriti hipotezo o (statistično) značilnih razlikah med posameznimi šolami glede vrstniškega ustrahovanja;
- preveriti hipoteze o povezanosti vrstniškega ustrahovanja ter nekaterih osebnostnih in sociometričnih značilnostih vpletenih učencev;
- pridobiti prve podatke o informiranosti in stališčih staršev do vrstniškega ustrahovanja.

Vzorec je obsegal 6 osnovnih šol iz Ljubljane in njene okolice. Šole niso bile izbrane sistematično, temveč na podlagi že obstoječih stikov nosilca raziskave z njimi. Od šestih šol so bile štiri ljubljanske (ena iz ožjega centra mesta, druge tri iz treh bolj obrobni delov Ljubljane), ena pa iz manjšega (razmeroma urbanega) kraja v bližini Ljubljane (ki pa počasi že postaja - oddaljenejša - predmestje Ljubljane). Da bi še povečali raznolikost zajetih šol, smo v vzorec pritegnili še šesto šolo, iz povsem vaškega

²³ Elliot, 1992.

²⁴ Stephenson in Smith, 1988.

²⁵ Da Fonseca, Garcia in Perez, 1989.

okolja (kamor vozi avtobus ob nedeljah le dvakrat dnevno).

V vseh zajetih šolah smo anketirali praviloma po en, naključno izbran, oddelek vsakega od razredov. Ker smo 1. razrede izpustili (zaradi nezadostne pismenosti otrok), imamo v vzorcu zajete otroke od 2. do 8. razreda osnovne šole. Na eni od šol smo najprej pilotsko anketirali en oddelek 8. razreda, potem pa še po en oddelek od vsakega razreda, vendar smo tudi rezultate, pridobljene v "pilotskem" oddelku, vključili v skupni prikaz rezultatov, saj po pilotskem preizkusu vprašalnika le-tega nismo spreminjali. Na eni od šol pa smo anketirali po tri oddelke vsakega razreda (od 2. do 8.), ker je tamkajšnja svetovalna delavka načrtovala, da bo po anketiranju izvedla eksperimentalno intervencijo v po enem oddelku dveh razredov in je želela ostale oddelke uporabiti kot kontrolno skupino. Tako samo učenci te zadnje šole tvorijo skoraj 40% celotnega vzorca raziskave.

V vzorcu je bilo tako zajetih skupaj 1382 učencev, od njih 50,2% deklic in 49,2% dečkov, ter po 12,4 do 16,3 % učencev posameznega od drugih do osmih razredov.

Temeljni uporabljeni inštrument je bil Olweusov anketni vprašalnik o vrstniškem ustrahovanju²⁶. Vprašalnik je dostopen v angleški, nizozemski, španski, japonski, norveški in švedski različici, mi pa smo ga prevedli v slovenščino. Uporabili so ga v celi vrsti nacionalnih in mednarodnih študij, posebej ekstenzivno pa je bil uporabljen na Norveškem, kjer ga je menda izpolnilo že 150.000 učencev. Vprašalnik smo dobili v treh verzijah: za nižjo starostno stopnjo, za višjo starostno stopnjo ter različico za anketarja, kjer so na ustreznih mestih vpisana tudi navodila, ki se podajo ustno.

Vprašalnik zajema več delov oziroma področij. Ta se nanašajo na vprašanja:

- o prijateljih in počutju učenca v šoli;
- o tem ali so anketiranega ustrahovali in kako;
- kako se pri tem počuti in s kom se je o tem pogovarjal; ter
- ali je anketirani ustrahoval druge in kako se je pri tem počutil.

Po mnenju avtorja vprašalnika je posebna kakovost vprašalnika v tem, da je vedno zelo natančno opredeljeno časovno obdobje, na katerega naj bi se vprašanja nanašala ter to, da je sam pojem ustrahovanja opisno razložen. V anketnem vprašalniku za višjo starostno stopnjo je bilo ustrahovanje razloženo takole:

Tu je nekaj vprašanj o ustrahovanju. Pravimo,

²⁶ "Bully/victim questionnaire" (Olweus, 1989).

da učenca ustrahujejo takrat, ko mu drug učenec ali skupina učencev, govori grde in neprijetne besede. Prav tako je ustrahovanje, ko učenca kdo udari, brčne, mu grozi, ga zapre v kak prostor in podobno. To se lahko dogaja pogosto in se ustrahovani učenci težko branijo. Prav tako je ustrahovanje, če učenca kar naprej na zoprn način zafrkavajo.

Ni pa ustrahovanje, če se dva približno enako močna učenca prepirata ali pretepata.

Vprašalnik so prevedli v slovenščino člani raziskovalne skupine, ki so jo sestavljale tri šolske svetovalne delavke ter dve študentki socialne pedagogike. V prevodu smo na nekaj mestih deloma priredili odgovore oziroma pri enem vprašanju zožili število odgovorov, saj nismo našli ustreznega prevoda (oz. dovolj ustrezno razčlenjenih odgovorov) za sedem odgovorov v angleški verziji originalnega vprašalnika (pri različici za višjo starostno stopnjo).

Rezultati

V tem prispevku so prikazani samo temeljni podatki v zvezi s pogostostjo ustrahovanja ter spolnimi in starostnimi strukturami ustrahovanja.

Tabela 1 prikazuje pogostost ustrahovanja učencev vseh razredov v treh različnih časovnih obdobjih. Pogostost "prijavljenega" ustrahovanja je v obdobju zadnjega leta seveda večja kot v obdobju "zadnjih pet dni", vendar manjša kot v (pogojno primerljivem) obdobju zadnjega leta. Temeljna ugotovitev je, da vsaj 45% učencev poroča o ustrahovanju, vsaj 20% jih je to doživelo več kot samo enkrat ali dvakrat, približno 5% pa to doživlja vsakodnevno.

Učence smo po istem pojavu vprašali še na bolj posreden način. Vprašali smo jih za njihovo oceno, koliko je učencev v njihovem razredu, ki jih drugi ustrahujejo. Le po mnenju 36% učencev takih sošolcev nimajo; po mnenju drugih 36% učencev pa je takih sošolcev v njihovem razredu od 3 do 6 in več.

Skorajda četrtnina, oz. 24% učencev trdi, da so jih v tekočem šolskem letu ustrahovali na poti v šolo ali iz nje (vsaj enkrat ali dvakrat), 27% pa je kot mesto ustrahovanja navedlo še druge kraje (na ulici, v bližini doma, na poti v interesne dejavnosti, itd).

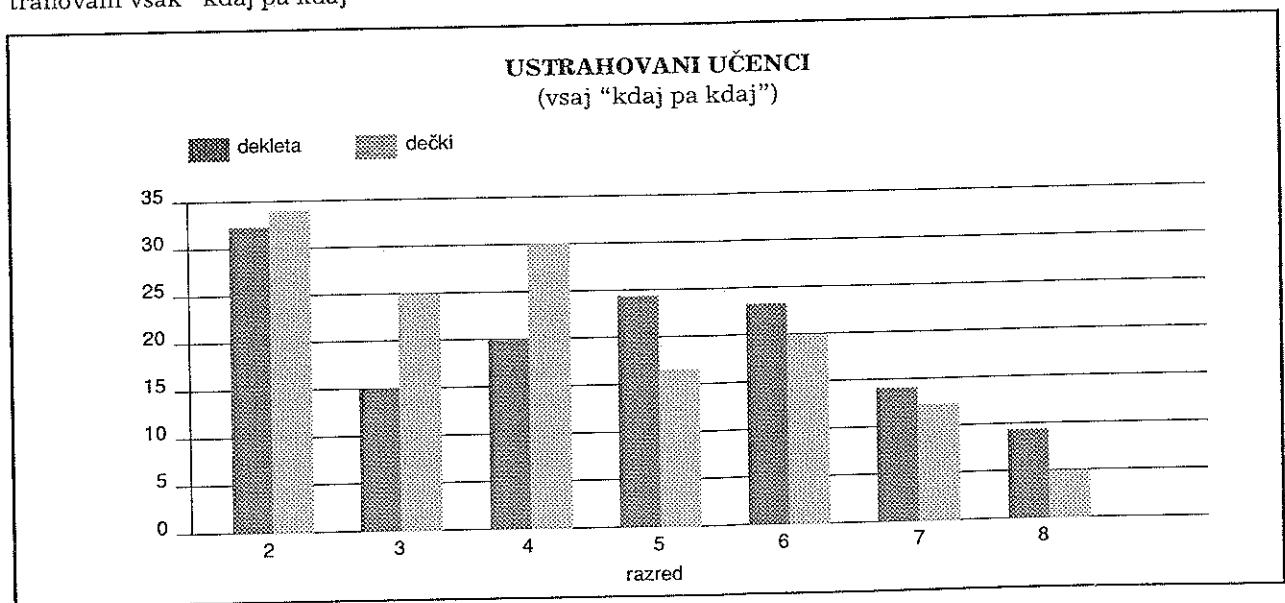
Učenci so navajali tudi oblike ustrahovanja. Po pogostosti prednjači skupina vedenj, ki pomenijo besedno nasilje (zmerjanje, žalitve, zafrkavanje, tudi zaradi narodnosti, itd.), sledi pa fizično nasilje (tepli so me, brcali, spotikali, porivali, itd) in drugo (grožnje, skrivanje ali uničevanje učenčevih stvari, nasilno zapiranje, otipavanje, itd).

Ker gre pri vrstniškem ustrahovanju za pojav, ki je

Tabela 1: Odgovori učencev na vprašanje: Kako pogosto so te v šoli v tem času²⁷ ustrahovali?

Obdobje:	1. v času od začetka šolskega leta do sredine decembra:	2. v lanskem šolskem letu:	3. v zadnjih petih dneh:
Pogostost: <i>prva opredelitev pogostosti se nanaša na koloni 1 in 2, druga opredelitev (v oklepaju) pa na kolono 3:</i>			
v tem času me niso ustrahovali (nikoli)	61,8%	54,2%	73,6%
zgodilo se je samo enkrat ali dvakrat (enkrat)	18,6%	21,9%	12,5%
kdaj pa kdaj (dvakrat)	13,0%	15,5%	5,9%
približno enkrat na teden (trikrat ali štirikrat)	1,7%	3,0%	3,5%
nekajkrat na teden (petkrat ali večkrat)	5,0%	5,4%	4,5%
Skupaj:	100%	100%	100%

Slika 1: Odstotek učencev (razvrščenih glede na spol in razred), ki izjavljajo, da so bili v tem šolskem letu ustrahovani vsaj "kdaj pa kdaj"

- sodeč po tujih raziskavah - značilno starostno in spolno diferenciran, smo tudi na podlagi naših po-

²⁷ Tabela prikazuje rezultate odgovorov učencev na tri vprašanja, ki se razlikujejo glede na čas. "Ta čas" se nanaša v koloni 1 na obdobje od začetka šolskega leta do sredine decembra, v koloni 2 na čas od lanskega novega leta do poletnih počitnic, v koloni 3 pa na zadnjih pet dni.

datkov sestavili ustrezne tabele.

Tabela 2 in slika 1 kažeta starostno in spolno razčlenjene podatke o tem, ali so učenca v tem letu ustrahovali. Tabela navaja odstotek učencev, ki so odgovorili, da so jih ustrahovali, in sicer vsaj "kdaj pa kdaj". Iz prikaza smo torej izpustili tiste, ki so rekli, da se jim je to zgodilo "enkrat ali dvakrat"; prikazu-

Tabela 2: Odstotek učencev (razvrščenih glede na spol in razred), ki izjavljajo, da so bili v tem šolskem letu ustrahovani vsaj "kdaj pa kdaj"

Spol: Razred:	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Skupaj
Dekleta:	32.5	15.3	19.8	24.0	22.9	13.8	9.7	18.9
Dečki:	34.1	25.6	29.7	17.3	20.0	12.2	5.0	20.4
Skupaj:	33.3	20.2	25.0	20.4	21.4	13.1	7.6	19.6

Tabela 3: Delež učencev, ki so bili v treh državah ustrahovani vsaj "kdaj pa kdaj".

Raziskava/avtor:	Olweus ²⁹ :	Smith in Sharp ³⁰ :	Dekleva:	Pušnik:
Država:	Noveška	Anglija	Slovenija	Slovenija
Letnica študije:	1985	1990	1995	1996
Starostna stopnja:	2.-9. razred	junior/middle school (secondary school)	2.-8. razred	3. in 6. razred OŠ (1. in 3. letnik SŠ)
Delež ustrahovanih: v OŠ: v SŠ:	8,5%	27% (10%)	20%	21,5% (8,0%)

jemo le tiste, pri katerih gre verjetneje za bolj dolgotrajno in resnejše ustrahovanje²⁸.

Tabela 2 in slika 1 kažeta značilno podobo, kakršno so dobili tudi drugi avtorji: pogostost ustrahovanja je pri dečkih nekoliko večja kot pri deklicah, pri obeh skupinah pa pogostost upada s starostjo. Primerjava s podatki iz Norveške (Olweus, 1993) kaže na - v načelu - podobne rezultate, čeprav pri slovenskih podatkih odstopa nepričakovano povečanje pogostosti ustrahovanja, in sicer pri dekletih od 3. do 5. razreda in pri dečkih od 3. do 4. razreda. Zaradi teh razlik glede na spol, se pri slovenskih podatkih pokaže, da so deklice na višji stopnji (od 5. do 8. razreda) celo nekoliko pogostejše viktimizirane kot dečki. Zaradi tega so nasploh tudi razlike med dečki in dekleti manjše kot na Norveškem, čeprav je smer razlike ista (dekleta so ustrahovana manj pogosto kot dečki). Razlogov za nepričakovani dvig ustrahovanja med 3. in 5. razredom nismo našli; prav tako ne prepričljive utemeljitve za pogostejšo viktimiziranost deklet na višji stopnji.

Skupen obseg oziroma pogostost ustrahovanja smo

²⁸ Na isti način prikazujejo podatke tudi mnogi drugi avtorji.

²⁹ Olweus, 1993.

³⁰ Smith in Sharp, 1994.

primerjali z dvema tujima (Olweus, 1993; Smith in Sharp, 1994) in eno (kasnejšo) domačo raziskavo (Pušnik, 1996). Vse te raziskave so uporabljale enako oziroma primerljivo raziskovalno metodologijo. Tabela 3 kaže poglavitne rezultate teh študij.

Tabela kaže, da je pogostost ustrahovanja v osnovnih šolah v Sloveniji nekje vmes med pogostostjo na Norveškem in v Angliji, vendar v času deset let (v primerjavi z Norveško) in pet let (v primerjavi z Anglijo) kasneje. Preseneča skoraj popolno ujemanje obeh podatkov slovenskih raziskav, kar se tiče osnovnošolskih otrok. Obe raziskavi sta zajeli približno enako število učencev in obe uporabili kvotno vzorčenje; vendar je prva zajela le eno regijo (Ljubljansko), druga pa bolj enakomerno več slovenskih regij.

Razprava - kaj nam povedo številke?

Prvi dve (bolj sistematični) slovenski raziskavi nasilja (ustrahovanja, trpinčenja, zlorabljanja) med vrstniki v zvezi s šolo sta pokazali, da pojav poznamo tudi pri nas. To seveda ni nič presentljivega, vendar pa "trdi", "doma" dobljeni podatki, omogočajo, da začnemo z bolj konkretnim razmišljanjem o tem, kaj pojav pomeni in kako se nanj odzivati.

Rezultati, ki so jih v različnih evropskih državah pridobili s podobno metodologijo, se največkrat razlikujejo približno v takem obsegu, kot ga kaže tabela 3. Olweusovi rezultati iz Norveške kažejo približno dvakrat manjšo pogostost "bullying-a" kot v nekaterih drugih državah, npr. v Angliji in na Češkem. Vendar pa je raziskovanje pojava vrstniškega ustrahovanja še tako na začetku svojega razvoja, pojav sam pa tako izrazito odvisen od socialnih okoliščin³¹, da so količinske primerjave med državami in kulturami povsem nezanesljive in zato v glavnem neumestne.

Metodološka omejitev v tem članku prikazane raziskave je predvsem v tem, da so bili podatki pridobljeni le z eno metodo - z anketnim vprašalnikom. Ta metoda je primerna za pridobivanje velikega števila razmeroma površnih, vendar "objektivnih"³² podatkov od velikega števila ljudi. Z anketo pa smo lahko le malo izvedeli o bolj sestavljenih vidikih in značilnosti nasilja, ne le o dejanju, temveč tudi predhodni dinamiki interakcije vseh vpletenih (ne le storilca in žrtve), in o kratkoročnih in dolgoročnih posledicah teh dejanj in interakcij.

Anketna metoda nam tako le malo pove o širši socialni interakciji ter o osebnostnih značilnostih in dinamiki vpletenih oseb. Za razumevanje pojava in anketnih rezultatov bi morali anketno metodo dopolniti z bolj "kliničnimi" metodami dela, s študijami primerov, predvsem pa s terenskim opazovanjem. Uporaba več metod bi pomagala odgovoriti tudi na vprašanje, ali je pojav (na šolo vezanega) "bullying-a" povezan, denimo, z obsegom ali deležem nasilnih kaznivih dejanj mladih in z drugimi odklonskimi pojavi. Tega vprašanje se literatura teoretično v glavnem ne loteva, še manj pa nanj odgovarja na podlagi ugotovitev empiričnih raziskav.

Študije vrstniškega nasilja so predvsem znamenje, da smo se začeli zavedati pojava, ki je že od nekdaj znan, vendar ga nismo šteli za posebno pomembnega oz. vrednega pozornosti. V tem smislu se mi zdi precej nepomembno, ali o ustrahovanju poroča 10% ali 30% učencev; važno je, da jih po tem povprašamo in da o tem poročajo kot o pojavu, ki jih moti in ki zadeva določene njihove pravice. Pravzaprav je presenetljivo (ali morda šokantno?) dejstvo, da obstajajo učenci, ki trdijo, da so bili ustrahovani (ali žrtve nasilja) v

določenem časovnem obdobju (v tem letu ali prejšnjem) povprečno vsak dan ("nekajkrat na teden" ali "petkrat ali večkrat" "v zadnjih petih dnevih"). Kakorkoli šokantno pa je že lahko to dejstvo, vendarle ne spremeni drugega dejstva, da se bolj ali manj vsak izmed nas spominja iz svojih šolskih dni takih primerov. Bodisi takih, v katerih so učenci z vrstnikom postopali zelo nasilno, ali pa ko je bil kak učenec leta in leta vsak dan predmet drobnih žalitev, nagajanj, zavračanja, in "malega" fizičnega nasilja.

Na podlagi zbranih podatkov v bistvu ne moremo ničesar trditi o tem, ali obseg pojava narašča ali upada ali ostaja enak. Pravzaprav se tudi tuji avtorji, ki so ta pojav raziskovali vendarle že dalj časa, zelo izogibajo kakršnim koli tovrstnim ocenam. Za odgovarjanje na vprašanje o spreminjanju tega pojava skozi čas bi potrebovali longitudinalna raziskovanja, standardiziranje instrumentov in podobne metodološke prijeme. Vendar pa bi bilo tudi na podlagi teh raziskav zelo težko odgovoriti na vprašanje, ali je pojava več ali manj. Razlog za to je, da je pojava nasilja (kakršnegakoli, ne le vrstniškega v zvezi s šolo) zelo odvisen od socialnih konvencij in razumevanj; hkrati pa nasilje (kot delovanje proti volji drugega) predstavlja pomemben sestavni del skoraj vseh človeških razmerij. Ključno vprašanje tu je, katero od tega nasilja sprejemamo in dovoljujemo, katero pa označimo kot nesprejemljivo in ga potem kot tako tudi obravnavamo. Pri razlagi longitudinalnih podatkov se bomo zato vedno srečali z zelo težkim vprašanjem razlage rezultatov: ali se je spremenil obseg pojava ali pa naša občutljivost zanj (zaradi katere pojav opažamo bolj ali manj pogosto)?

Raziskovanje obsega vrstniškega ustrahovanja - bodisi sistematično ali "znanstveno", bodisi naključno in "amatersko" - ima, po mojem mnenju, predvsem funkcijo senzibiliziranja ljudi in institucij za ta pojav. Senzibiliziranje pomeni začetek spraševanja o pogojih življenja (npr. v šoli) in o odgovornosti zanje. V zvezi s šolo se mi zdi bistvena - odgovornost šole. To vprašanje je ključno zato, ker so otroci obvezani³³ hoditi v osnovno šolo, tam pa se srečujejo z življenjem, ki nekatere od njih izpostavi bolj ali manj trajnemu in bolj ali manj ogrožujočemu nasilju. To sicer lahko poskusimo vzročno pripisati njihovim vrstnikom, ali njihovim "slabim" družinam ali družbenemu "razvrednotenju vrednot", vendar pa ostaja dejstvo, da je šola kot institucija najbolj

³¹ Izrazito kulturno pogojeni in domnevno različni sta vsaj dve stvari: kakšne norme veljajo v družbi glede razmejevanja dovoljenega in nedovoljenega nasilja, ter kako učenci razumejo besede "nasilje, ustrahovanje, trpinčenje, itd", ki se uporabljajo v anketah.

³² "Objektivnih" predvsem v smislu formalno enakih pogojev odgovarjanja učencev in razmeroma nedvoumnega formalnega čitanja odgovorov.

³³ Ali bi bila na tem mestu primerna uporaba besede "prisiljeni"? Država ima namreč pripravljene prisilne (nasilne?) ukrepe za zagotovitev te obveze otrok.

odgovoren (oz. vpliven) posamični dejavnik oblikovanja pogojev življenja v obveznem šolskem času. To razmišljanje nas vodi v - po mojem mnenju - najbolj pomembno smer raziskovanja vloge in možnosti šole, bodisi kot vzročnega (so)dejavnika nasilja ali pa kot možnega prostora preprečevanja in drugega obravnavanja pojava.

Pogostost vrstniškega ustrahovanja (40% učencev to doživlja; ne dosti manj jih priznava, da to delajo; samo 40% učencev pa meni, da učitelji samo kdaj pa kdaj poskušajo zaustaviti ustrahovanje) kaže tudi na potrditev teze, da je ustrahovanje (v sociološkem, Durkheim-ovskem smislu) "normalen" pojav. Domnevamo lahko (in to potrjujejo mnoge študije), da

nasilja med vrstniki ne povzročajo posebni (psiho- ali socio-)patološki dejavniki³⁴, temveč je "običajen" (čeprav morda ne sprejemljiv) sestavni del dinamike vrstniških odnosov. Zagovarjanje te teze seveda ne pomeni, da je ustrahovanje koristno ali sprejemljivo. Pač pa implicira, da je ustrahovanje (v svojem celotnem obsegu) manj stvar izoliranih posameznikov, v večji meri pa stvar šolskega (ali širšega) socialnega sistema. V to področje bi bilo treba tudi usmeriti naša prizadevanja v zvezi z vrstniškim nasiljem.

³⁴ Kar pa ne izključuje možnosti, da so za določen del ustrahovalcev ali ustrahovancev značilne prav izrazite psihopatološke ali socialnepatološke okoliščine.

School-related violence among peers - the extent of the phenomenon

Bojan Dekleva, Ph.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana, Slovenia

The paper first analyses the basic starting points for understanding and explaining violence, especially youth violence. Further, it provides some definitions of this phenomenon, called in Anglo-Saxon literature "bullying" and translated in Slovenian language as "peer violence". The purpose of the empirical part of the paper is to discover the incidence of this phenomenon among girls and boys in Slovenian elementary schools. According to the answers from the survey, findings indicate that there is as much peer violence in Slovenia as in other European countries. Finally, the article stresses the importance of school as a social system for the genesis of peer violence.

Key words: bullying, school, definition, incidence, research study, Sloveni

UDC 371.5 + 316.624

LITERATURA

1. Besag, V. E.: **Bullies and victims in schools**. Open university press, Stratford 1989.
2. **Collins Cobuild English language dictionary**. Harper Collins Publishers, London 1993.
3. Dekleva, B. in Žorga, S.: **Longitudinalno raziskovanje socialno patoloških pojavov - teoretični modeli in metodologije sledenja individualnega razvoja**. Raziskovalno poročilo. Inštitut za kriminologijo, Ljubljana 1993.
4. Dekleva, B.: **Nasilje med vrstniki v šoli in v zvezi s šolo**. V: Šelih, A. (ur.): **Otrokove pravice, šolska pravila in nasilje v šoli**. Inštitut za kriminologijo, Ljubljana 1996.
5. Elliott, M. (ur.): **Bullying**. Longman, Harlow 1992.
6. Jones, N. in Jones, E.B.: **Learning to behave**. Curriculum and whole school approach to discipline. Kogan page, London 1992.
7. Lane, D.A.: **Bullying in schools: the need for an international approach**. V: Roland, E. in Munthe, E. (ur.): **Bullying: An international perspective**. David Fulton, London 1989.
8. Maines, B. in Robinson, G.: **Stamp out bullying**. Lane duck, Bristol 1991.
9. Mikuš Kos, A.: **Vrstniško nasilje v šolah**. V: 4. otroški parlament: proti nasilju za prijateljstvo. ZPM, Ljubljana 1994.
10. Olweus, D.: **The Olweus Bully/Victim Questionnaire**. Mimeo. Bergen, 1989.
11. Olweus, D.: **Bullying in school**. Blackwell, Oxford 1993.
12. Olweus, D.: **Trpinčenje med učenci**. ZRSŠ, Ljubljana 1995.
13. Pušnik, M.: **Trpinčenje med otroki in mladostniki**. Delovno gradivo. ZRSZŠ, Ljubljana 1996.
14. Roffey, S. in drugi: **Young friends**. Cassell, London 1994.
15. Roland, E.: **A system oriented strategy against bullying**. V: Roland, E. in Munthe, E. (ur.): **Bullying: An international perspective**. David Fulton, London 1989.
16. Sharp, S. in Smith, P.K.: **Tackling bullying in your school**. Routledge, London 1994.
17. Smith, P.K. in Sharp, S.: **School bullying**. Routledge, London 1994.
18. Walker, J.: **Violence and conflict resolution in schools**. Council of Europe, Strasbourg 1992.
19. Žorga, S.: **Oblike in kontinuiteta psihosocialne neprilagojenosti otrok v okviru šole**. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta v Ljubljani, 1990.